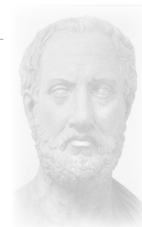

Дејан Микавица*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Оригинални научни рад

УДК 316.334.3:323.1]:929Доситеј О.

DOI 10.7251/SIC2003031M

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ У СРПСКОЈ НАЦИОНАЛНОЈ И ДРЖАВОТВОРНОЈ ПОЛИТИЦИ

Апстракт: Припадајући самом врху српске политичке и духовне елите у Аустријском царству, кругу најобразованијих, српских световних националиста и просвећених интелектуалаца, Доситеј је боље и свеобухватније од свих својих сународника уочио значај друштвених и историјских околности у којима је дефинисање национално-политичке идеологије и реализовање државног осамостаљења српског народа представљало апсолутни приоритет. Као најзначајнији српски представник европског рационализма и филозофије просветитељства, искрени присталица реформи које је отпочео аустријски цар Јозеф II, очекивао је свеобухватно и коначно ослобођење Срба од османске власти управо захваљујући аустријској ратној политици, а српско уједињење видео је као реално и остварљиво, посебно од 1804. године, на простору Србије, Црне Горе и Босне.

Кључне ријечи: Доситеј Обрадовић, српско национално ослобођење.

---

* mikavica@ff.uns.ac.rs

Шира визија националног ослобођења подразумевала је за Доситеја Обрадовића обједињавање целе нације, на простору од Јадранског мора до Дунава и од Црне Горе до Баната.¹ Овакво очекивање нарочито је подстакнуто укључивањем Аустрије у руско-турски рат с намером протеривања Турака са простора јужно од Саве и Дунава и поводом тога објавио је *Песму о ослобођењу Србије*. Иако у свом искреном и великом одушевљењу, када је реч о будућности Срба у Аустријском царству², није био ни најмање усамљен, макар они живели и прилично далеко од немирних граница Београдског пашалука³, у кругу просвећених и образованих Срба тог времена⁴, одушевљених националиста и искрених присталица политике у којој је цар Јозеф II имао посебну, историјски значајну улогу просвећеног апсолутисте који ће, како се веровало, успешно извести ослобођење српског народа од турске власти, Доситеј се издвојио као предводник и

¹ Д. Микавица, *Заветна мисао Србије у политици пречанских Срба до почетка Првог светског рата*, Зборник радова Први светски рат и балкански чвор, Београд 2014, 202; Ј. Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд 1966, 153-155, 163, 341, 343, Н. Радојчић, *Доситејево писмо о уређењу и просвећењу Србије*, ЛМС, Нови Сад 1921, 355, 359; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526-1918*, књ. 1, 180, 338, 362-363.

² Д. Медаковић, *Јосиф II и Срби*, Нови Сад 2005, 20-40, 46-50, 90-98; Д. Микавица, *Срби у Хабзбуршкој монархији. Знамените личности 1526-1918*, 203-224.

³ Поједини аутори сматрају штавише да су управо тршћански трговци инспирисали Карађорђа на устанак против Турака, да је он тек после разговора са њима и добијања од њих новчаних средстава, отишао у Шумадију и тамо отпочео припреме за устанак. Сматра се наиме, да су му пре почетка Устанка, Тршћани дали 150.000 форинти и обећали му исти износ давати сваке наредне године; Ст. Димитријевић, *Карађорђево устанак као дело с планом смишљено уз учешће истакнутих људи свију наших крајева*, Братство XXV, Београд 1931, 1-32.

⁴ Такозваних јозефиниста или националиста који су посебно величали и уздизали овог аустријског владара. Јозефинисти и постјозефинисти су највише развили идеолошку страну првих Доситејевих књига борећи се за остварење његових или њему блиских идеја које се односе на реформу српског друштва и на то упућује стваралаштво комедиографа и првог природњака Емануела Јанковића (1758-1792), официра Симеона Пишчевића (1731-1797) као аутобиографа, писца Григорија Трлајића, а у увом научном и књижевном кругу је и први писац српске физике и романописац Атанасије Стојковић (1773-1832), затим најближи Доситејев сарадник и писац историјских, филозофских, географских и поетских радова Павле Соларић (1779-1821) и истим или сличним путем су наставили Милован Видаковић (1780-1841), Сава Мркаљ (1783-1833), Лука Милованов и други филолози и књижевници који у извршили непосредан утицај на Вука Караџића и његову реформу српског писма; Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, 487-492.

најзначајнији писац просветитељске епохе, идеолог и тумач српског националног препорода, корифеј и симбол јединствене и свеобухватне државотворне доктрине српског народа, најугледнији баштиник тековина европског грађанско-демократског препорода, еминентни преводилац и велики ерудита (1733-1811)⁵. Основа његове филозофске, културолошке и просветитељско-рационалистичке мисли садржана је у уверењу да је модернизација друштва императив, политичко ослобођење Срба од поробљивача неопходан услов за свеукупан национални напредак и обнову српске државе, а образовање српског народа обавеза коју, у општем интересу, морају иницирати и осмислити најученији представници световне елите што је потврђивао личним примером, свестраним интелектуалним и национално-патриотским деловањем, пишући различита, родољубљем надахнута дела, међу којима су биле и *Басне* - као ангажована, политичким идејама прожета књижевност (1788).⁶

Нарочито уважавање и признање заслужио је као аутор аутобиографских, филозофских, књижевних дела и превода међу којима су најпознатија *Живот и прикљученија* (1783)⁷, *Совјети здраваго разума* (1784), *Етика или*

⁵ Рођен је у Чакову 1733. године, у темишварском Банату. У манастиру Хопово примио је монашки чин у ту боравио три године, до 1760-е, после чега се упутио на запад да се упозна са културним и цивилизацијским донетима тадашње грађанске и филозофске мисли. Радио је као учитељ по српским селима у околини Книна, задржао се једно време у црногорском манастиру Маине, путовао по Крфу и Пелопонезу, манастиру Хиландару, Смирни, Албанији, Крфу, Венецији. Касније одлази у Беч где се задржао шест година, до 1776, а потом се све више упознаје са немачком, француском и енглеском просветитељском литературом. Крајња тачка Доситејевих путовања на запад био је Лондон. Враћао се у Беч, а неколико година, до 1806-е, живео је у Трсту, на позив тамошње богате српске колоније. Одатле се, у лето исте године, упутио у Србију где је окончао свој живот пет година касније.

⁶ Д. Симеуновић, *Политичка мисао Доситеја Обрадовића*, Зборник радова, међународни научни скуп: Доситеј у српској историји и култури, Београд 2013, 539.

⁷ Сматра се, уз програмски манифест *Писмо Харалампију* написан у Лајпцигу, првом Доситејевом књигом и уједно најпотпунијом артикулацијом његовог просветитељског рационализма. Није увек једноставно, у контексту тумачења српске аутобиографске и мемоарске прозе, одредити да ли *Живот и прикљученија* представљају роман или аутобиографију с обзиром да у случају сврставања овог дела у роман, треба разликовати први и други део, јер се први део Живота описује као просветитељски роман, а други као роман у писмима док у случају одређења дела као аутобиографије, запажа се да је други део књиге више мемоарски; Ј. Деретић, нав. дело, 463, 469; Н. Грдинић, *Аутобиографија-покушај одређења*, Зборник радова Аутобиографије и мемоари, књ. 1, Нови Сад 1993, 126.

философија наравноучителна (1803), *Пјесна на инсурекцију Србијанов, Србији и храбрим јеја витезовом* (1804) и другим⁸, објављеним у току или после његовог живота. Писао је као први значајнији српски књижевник, народним језиком, углавном екавским дијалектом, дајући посебан печат разграничењу барокне књижевности од књижевности последњих деценија осамнаестог века, заговарао је одвајање световне политике и културе од цркве, поједностављење ћирилске азбуке по угледу на реформу писма Петра Великог у Русији и промовисао идеје европске рационалистичке филозофије - да је нација заједница језика односно да један језик представља једну народну заједницу. У исто време, амбициозно, пожртвовано и политички смело узео је учешће у Првом српском устанку и стварању прве српске државе у новом веку и то као Вождов саветодавац, васпитач његовог сина, министар просвете у Карађорђевој влади. Његову историјску улогу као епохалну и незаменљиву, могуће је вредновати у различитим областима друштвеног живота, посебно у национално-политичкој, књижевној, педагошкој и просветитељско-духовној, и то у преломном, судбоносном времену, када је српски национални препород у Аустријском и Османском царству све више стицао особена национално-политичка својства од стране новонастале српске ратничке аристократије али и идеолошко-интелектуалне садржаје карактеристичне за друге европске народе који су већ осигурали самосталан државни и друштвени развој.⁹

⁸ И Доситеј Обрадовић је био међу оним Србима чије су поједине књиге као што је *Собраније* штампане у Бечу, у српској штампарији чији је први власник од 1771. године био Немац Јозеф Курцбек, од кога је њу купио Стефан Новаковић. На тај начин је Беч постајао центар за развој српске књижевности и српског штампарства и ту улогу сачувао до 1796. године када је ова штампарија пренета у Пешту.

⁹ Доситеј Обрадовић, *Изабрани списи*, Нови Сад-Београд 1961; Јован Деретић, *Доситеј и његово доба*, Београд 1969, 25-27; П. Ивић и А. Младеновић, *О језику код Срба у раздобљу од 1699 до 1894*, Историја српског народа, књ. IV/2, Београд 1981, 92-93, 97-100, 112, 156-157; Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд 2007, 455-457; 460-492; *Народна енциклопедија*, књ. 3, Сремски Карловци-Нови Сад-Београд 2000, 166-169; М. Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX века*, Београд 1952, 111-176; Г. Шуберт, *Доситеј Обрадовић као посредник западних идеја...*, Зборник радова: Доситеј у српској историји и култури, књ. 3, Београд 2013, 13-15; Д. М. Калезић, *Доситеј Обрадовић у контексту европске просвећености*, Исто, 46-68; М. Павловић, *Писмо љубезном Харалампију*, Зборник радова: Доситеј и српска школа, књ. 2, Београд 2011, 102-103; С. Ж. Марковић, *Живот и прикљученија Димитрија Обрадовича*, Зборник радова: Дело До-

У Аустријском царству крајем XVIII века, у којем се, за време реформске владавине Марије Терезије и Јозефа II, може тражити историјска позадина српског модерног просветитељства, национално-политичка мисао Доситеја Обрадовића изграђивана је првенствено на немачким филозофским утицајима, изворно заснованим на енглеским, холандским и француским тековинама, али и на основу најзначајнијих домета руске културе. Она је формирана, прилагођавана и дефинисана најпре непосредним усвајањем учења његовог професора на универзитету у Халеу, Јована Еберхарда¹⁰, познатог тумача и популизатора Лајбниц-Волфове рационалистичке филозофије¹¹ у основи изграђене на начелу истине коју је могуће разумом проверити и на практичној, корисној моралној науци која тежи непрекидном усавршавању у свим елементима и са основним циљем постизања највише среће и највећег добра за човека. Еберхардова књига *Sittenlehre der Vernunft*, у којој се он бави етичким питањима која се односе на дужности према Богу, религији, себи самима као и према другим људима, објављена је само две године пре Доситејевих готово истоимених *Совјета здравог разума*. Доситејеве дефиниције љубави, среће, врлине, Бога као врховног принципа, категорије доброг, умногоне коинцидирају

ситеја Обрадовића, књ. 1, Београд 2008, 15-23; Б. Чигоја, *О месту Доситеја Обрадовића у историји српског књижевног језика*, Исто, 63-73. Л. Чурчић, *Доситеј и епископ Јосиф Јовановић Шакабента*, Исто, 120-135; М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, књ. 1, 52-53, 404.

¹⁰ Eberhard, Johan August, немачки филозоф (1739-1809), професор на универзитету у Халеу. Под великим утицајем Лајбница, Волфа и енглеских емпириста покушавао је негирати Канта, сматрао је да је Лајбниц а не Кант изнео критику ума, али да она, за разлику од Кантовог мишљења, уопште не негира догматизам.

¹¹ Leibniz, Gottfried Wilhelm, немачки филозоф, математичар, историчар, политичар (1646-1716), сматра се за једног од најсвестранијих умова свог столећа, оснивач Берлинске академије наука, радио је на уједињењу свих хришћанских цркава, дописивао се са Петром Великим, преговарао о заједничкој борби целе Европе против Турака. Проналазач диференцијалног и интегралног рачуна. Његово најчувеније дело је *Монадологија* (1714) у којем дефинише монаде као вечне и реалне метафизичке тачке, живе силе, недељиве јединке, микрокосмосе, а највиша монада је – Бог, који једино има јасне представе; Wolff (Wolffius), Christian (1679-1754) немачки филозоф, професор у Лајпцигу, Хакеу, Марбургу, посебно се сматра заслужним за изградњу немачке филозофске терминологије, сматра се оснивачем немачке рационалистичке мисли, популаризатором Лајбницевог филозофије. За њега је рационалистичка оријентација и разговетна спознаја али и њена практична корисност и употребљивост морала бити основни циљ филозофије.

Еберхардовом филозофском учењу, као што и оно уосталом произилази и подудар се у много чему са Лајбницовим филозофским системом. Доситеј је ове и њима сличне концепције веома успешно, преко својих дела, написаних већ тада у Немачкој, уградио у основе српске световне етике XVIII века.¹² То се у великој мери односи и на Лајбницову теорију оптимизма коју је следио и Волф, сматрајући да је „овај свет од свих могућих светова најбољи јер Бог је, као најсавршенији, могао само најбоље могуће одабрати.“¹³ Стога и Доситеј, под оваквим утицајима, закључује да у свету има више добра него зла, да нема разлога за животни песимизам односно: „Бог би морао зао бити, кад би род човечески на њихово зло и несрећу создао, а то ко може, здрав мозак имајући, и помислити“. Овај, оптимистички поглед и уверење у људску доброту, пратио је Доситеја целог живота и постало је незаобилазни део његовог филозофског промишљања стварности.¹⁴ Из оваквог, хуманог, хришћанског и оптимистичког става произлазило је и уверење да је свет могуће даље усавршавати, као и сви други филозофски постулати засновани на томе да је зло нужно ради добра, да човек мора бити спреман да се суочи са непријатељем, да само онај који уме да мрзи, уме и да воли и тсл. Посебно интересовање посвећивао је Лесингу, немачком просветитељу чије је басне и комедије преводио¹⁵. Упоређивао га је са Сократом и Христом, називао га „оштроумним и премудрим Лесингом“. Хвалио га је као истрајног борца за слободу мисли и вере али и као противника клерикално-реакционарних учења протестантских богослова.¹⁶

¹² На Доситеја је нарочито значајан утицај извршила Еберхардова *Апологија Сократа*, заснована на одличном познавању античке филозофије.

¹³ Из чега и произилази закључак да ако овај свет није најбољи, Бог савршенији не познаје и не може га створити а то опет противречи мудрости, свемоћи и сведоброту Бога.

¹⁴ М. Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII века*, Београд 1952, 111-122.

¹⁵ Lessing, Gotthold Ephraim, немачки песник, драматичар, естетичар (1729-1781), чувени писац-просветитељ, нарочито познат по својим делима *Хамбуршка драматургија* и *Лаокон*, по њему је уметност била сама себи сврха, бранио је права индивидуе-појединца, заступао идеје верске толеранције, иступао против црквеног фанатизма.

¹⁶ М. Костић, нав. дело, 130-131.

Неретко се Доситеј прилагођавао и другим филозофским системима, преузимајући на пример од енглеског мислиоца Шафтсберија импресију васионом, сврху васионе проналазио у њеној хармоничној лепоти, а хармонију опет узимао као несумњив доказ да Бог постоји.¹⁷ Преузимање филозофских концепција других мислилаца је у готово истој мери присутно и код њих самих као и код Доситеја, јер се чини прилично извесним да ничији од поменутих морално-филозофских система на које се Доситеј угледао, није био сасвим оригиналан. По ономе што је прихватао и по ономе што је писао намеће се закључак да је Доситеј по свом начину мишљења био потпуни присталица и представник рационалистичке филозофије. Веровао је да разум једини оправдан путоказ људског деловања, да се помоћу њега може достигнути истинска људска срећа, да се једино коришћењем разума може остварити просвећеност, да се само разумом може открити истина. У складу са својим просветитељским становиштем, науку је сагледавао једино у светлу њеног социјалног и националног прагматизма, објективном научном сазнању признавао је сврху и смисао једино уколико је оно корисно средство за напредак и позитиван преображај човека. Свог есеја *О гужном почитанију к наукама* сетио се касније, кад је већ имао посебно значајну улоги у политичком животу Србије, приликом отварања Велике школе у Београду.

Доситејево схватање науке у много чему подсећа на прве просветитеље, али ипак се не може у свему поистоветити са Рајићевим или Орфелиновим мишљењем - док је код Рајића наука богословско-световни, а код Орфелина више само - светован појам, код Доситеја је то модеран, сасвим одређен појам који треба да послужи напретку човека слободног од верских предрасуда, друштвених ирационалних и неправданих ограничења,

¹⁷ Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, енглески филозоф (1671-1713), члан Горњег дома од 1696. године, одличан познавалац антике, посебно Платона, Аристотела, стоичара, Плотина, па се стога његова филозофија сматра својеврсном синтезом неоплатонизма и пантеизма, тежње ка остварењу античког идеала калокагије (синтеза доброг и лепог) и универзалног човека ренесансе. Уметничку хармонију живота видео је у хармонијском уређењу свемира, осећај је сматрао извором сваке спознаје, а врлином је сматрао љубав према реду и лепоти. Његовим пантеистичким оптимизмом инспирисали су се Дидро, Шилер, Гете, Русо, Волтер.

заблуда ... и стога је иступао са крилатицом: „Књиге, браћо моја, књиге, а не звона и прапорце! Књиге предраги и непроцењени дар, преосвешћени умова поносите кћери! Оне војују и побеждавају“. У складу са усвојеним и афирмисаним принципима настојао је да утиче и на свет у којем је живео, да пре и изнад свега, поправи положај и учини бољом будућност народа којем је припадао, да реформише црквено-народни и друштвени живот Срба у Аустријском царству и најзад да прецизно и свеобухватно осмисли српску националну и државотворну политику. У духу просветитељства, иступао је као учитељ свог народа, верујући у доброту људске природе, у свемоћ васпитања - поименце наводећи имена оних немачких педагога који су у овом аспекту на њега оставили посебан утисак.¹⁸

У страниј књижевности највише пажње је посветио, у време трогодишњег боравка у манастиру Хопово (1757-1760), руској схоластици XVII и XVIII века, посебно је читао богословске књиге *Увод у Свето писмо*, *Синопис св. Атанасија*, *Јована Златоустог Маргарит* и *Беседе*, *Гољатовског Кључ разумјенија*, *Симеона Полоцког Обед душевни* и *Вечери душевне*, многе полемичке, аскетске и друге књиге, житија и прологе. Читао је *Црквену историју* Цезара Баронија, *Стратеманов Театрон*¹⁹, *Спиридонов* рукописни зборник, *Духовни Регуламент* Петра Великог, *Алфавит духовни* Исаије Копинског²⁰. На литературу из Хопова надовезивале су се богословске и старокласичне књиге које је налазио у Далмацији, Грчкој, Венецији, Смирни, Крфу, Бечу, Немачкој, Енглеској, Русији, Италији. Аутобиографију написао је у 43. години свога живота, не равнајући се према оном што је наводио довољно критички ни у погледу веродостојности онога што је писао ни у домену хронологије свог живота или своје лектире.²¹ Иако га је много мање интересовала француска књижевност и филозофија од немачке, преводио је Мармонтела, препоручивао превођење Молијерових

¹⁸ М. Костић, нав. дело, 126-127.

¹⁹ Vilhelm Strateman, *Theatrum historicum*. Ово историјско дело је Доситеј читао у руском преводу Гаврила Бужинског.

²⁰ Ово дело је нашао по сопственом признању у ћелији игумана Теодора и он му је дао идеју и форму за прво књижевно дело, *Буквице*.

²¹ М. Костић, нав. дело, 130.

комедија, Флоријана. Посебно је волео да чита енглеске часописе који су у себи имали идеју разумног уређења живота, поправљање морала, постизање земаљске среће. После шестомесечног боравка у Лондону написао је *Басне*, други део *Живота*, *Собранија*, *Етику*, све то са пуно алузија, анегдота, превода из часописа *Spectator*, *Rambler*, *Guardian*. Цитирао је родоначелника енглеског материјализма Бекона, наводио Попа, Свифта, лорда Честерфилда, В. Нокса, Дефоа и његов чувени роман *Робинзон*, читао Ричардсонов роман *Памелу* прижељкујући да и њега види у српском преводу. У неким чланцима *Собранија* Доситеја Обрадовића препознаје се Плутарх, идеје Аристотела, Хорација. Од свих књижевних врста, највише је ценио – басне, у њима проналазио почетак филозофије о човеку и друштву, уздизао Езопа, упоређивао их чак и са Светим писмом изазивајући стога велико негодовање и критику Јована Рајића. Похвално је писао и о комедијама сматрајући да се у њима „људском роду у игри и шали прекрасне и превиске науке дају“. Из оваквог филозофског проседеа и завидног образовања које је годинама стицао, рационалистичко-просветитељског мишљења које је у највећој мери доследно усвојио, произишла је целокупна национално-политичка идеологија Доситеја Обрадовића, а она је подразумевала, с обзиром да је полазио од принципа да је разум једино мерило у просуђивању свих животних појава, да се мора, иако и сам богословски образован²², борити за духовно и политичко ослобођење српског народа од сваке доминације па и доминације цркве и црквеног језика, да треба инсистирати на усвајању и спровођењу црквених реформи по узусима здравог разума, да се вреди заложити за опстанак религије и цркве на новим, деистичким основама што значи пре свега да се афирмише веровање да је Бог створио свет али да се не признаје божји утицај на ток створеног света и да се могу признати само оне религијске истине које се могу разумом оправдати и доказати, али које нису искључивале ни изворне принципе на којима је хришћанство настало. У овом контексту се

²² Још од раног детињства, Доситеј је читао црквене књиге, нарочито житија светаца. Као црквени проповедник посебно се прочуо по Далмацији, у Смирни је са одличним успехом три године учио богословску школу Јеротеја Дендринна.

опредељивао и према Духовном регуламенту Петра Великог (1721), према Регуламенту и Деклараторији Марије Терезије (1770, 1777, 1779), као и према реформама Јозефа II.

И у својој аутобиографији, у оваквом филозофском и идеолошко-политичком опредељењу, изложио је оштрој критици црквено хришћанство оног времена, манастире, калуђере и њихов целибат, молитве за новац, обожавање икона и светитељских моштију, веру у чуда и прародитељски грех, божанску установу свештенства, нетачности из житија светаца, прекомерно украшавање цркава, верске предрасуде, обичаје, сујеверја. Највише је пледирао на укидање манастира и калуђера сматрајући их основним носиоцима клерикализма, а манастире је представљао штетним за друштво и за развој неопходне науке. Сматрао је, слично као и Орфелин, да калуђери воде паразитски живот и да манастире треба претворити у школе и болнице, а по манастирским имањима населити сиромашне породице. И док је у *Животу* монаштво жестоко критиковао, али није инсистирао на његовом укидању, у *Совјетима* је директно тврдио да су монашки аскетски идеали као што је неженидба, пустињаштво или одрицање од света настали само као директна последица једностраног и кривог тумачења Светог писма и сврхе живота уопште, а у *Баснама* је још изричитејше иступао, тврдећи да је прављење хришћанског закона од монашког целибата противно божјој вољи, природи, свакој искри памети и разума.²³

Са друге стране, за мирско свештенство је Доситеј показивао искрене симпатије и, иако га је критиковао због моралне и културне заосталости, наглашавао је његов значај за просвећивање народа.²⁴ Упркос свим својим деистичким, рационалистичко-просветитељским, прилично критичко-протестантским судовима, Доситеј није себе сматрао ни за каквог јеретика, није сматрао да се огрешио о принципе православља, а у том мишљењу му је за право давала и сама црква, пре свега митрополит Стефан Стратимировић. Касније га није хтео осуђивати ни патријарх Рајачић

²³ У исто време је у Аустријском царству питање целибата било усмерено и на католичко свештенство.

²⁴ М. Костић, нав. дело, 140-150.

(1850), а београдски митрополит Димитрије је поводом стогодишњице Доситејеве смрти наредио да се у свим србијанским црквама одржи помен Доситеју. Сасвим другачије мишљење о Доситеју имали су горњокарловачки епископ Евгеније Јовановић сматрајући да Доситејева дела деморализују српски народ, црногорски владика Петар II Петровић Његош тражио је од кнеза Милоша да се Доситејева дела забране, епископ бачки Иринеј Ћирић је сматрао да је Доситеј све границе православља прекорачио, а васељенски патријарх Антим V и цариградски синод су службено прогласили Доситејева дела за безбожна и јеретичка захтевајући од београдског митрополита да их забрани.²⁵ Вук Караџић није Доситеју признавао никакве нарочите заслуге, ни неке посебне књижевне вредности. Сматрао га је човеком који је на бољем гласу него што то заслужује, да су га људи поштовали јер га нису довољно добро познавали, да је доласком у Карађорђеву Србију више штетио него користио и да је чак и самом себи на тај начин учинио штету и срамоту. Посебно му је пребацивао што је у књижевном раду критиковао калуђере и манастире, народне обичаје, замерао му је чак и то што је у некој прилици напоменуо да у Србији ради без икакве новчане накнаде.

Возаровићево штампање целокупних Доситејевих дела у Београду (1833-1836), похвалили су Сима Милутиновић Сарајлија, Теодор Павловић, Георгије Магарашевић²⁶, Павле Соларић²⁷, Арса Теодоровић, Лукијан Му-

²⁵ М. Костић, нав. дело, 165.

²⁶ Као оснивач и први уредник *Летописа Матице српске*, већ у првој свесци (1825) почео је да штампа Доситејева писма а његове основне идеје и мисли о значају просветитељства, демократизације, науке прихватио је у потпуности, уградио их у *Летопис* и у Устав Матице српске. Целокупно издање Доситејевих писама објављено је у *Летопису* неколико година касније. У Магарашевићевој редакцији одштампани су (1830) Доситејеви списи који се односе на његове мисли о Богу, природи, човеку, васпитању, науци, разуму, размишљању, животу, младости, старости, бесмртности, вечности, похвали, цару, отаџбини, љубави ... Овакво популарисање Доситејевих идеја и неговање његовог култа у *Летопису* утицало је на то да Матица српска у Пешти постане центар око којег се почела да окупља српска либерална интелигенција.

²⁷ Са њим се први пут састао у Трсту 1803. године.

шицки²⁸, Герасим Зелић, Константин Пејчић, Севастијан Илић, Баталака²⁹, задарски трговац Лазар Славујевић, бечки велетрговац Максим Куртовић, бечкеречанин Јаков Чокрљан, темишварски трговац Павле Лазаревић³⁰, највећи обожавалац Доситејевог дела тршћанин Драго Теодоровић, као и многи други угледни и имућни трговци и занатлије из Книна, Трста, Скрадина, Беча, Срема, Баната, Бачке³¹, као и целокупна српска академска омладина која је дефинитивно, после објављивања његових првих дела, *Живота*, *Совјета*, *Басни*, прихватила Доситејеву рационалистичко-просветитељску идеологију и пристала уз њега као истинског вођу духовног ослобођења српског народа.³² Одушевљење Доситејевим учењем захватило је, пре свега због више пута поновљених издања његових књига, ширу читалачку публику, већ образовану националну интелигенцију, стварајући нарочити култ овог ненадмашног српског просветитеља. Доситејев утицај се ширио и изван српских кругова и прожимао добрим делом и хрватску, словеначку, бугарску и румунску књижевност.³³ Као узора, учитеља и

²⁸ У познатој *оди Сени Доситеја Обрадовића*, Лукијан је зборио:

„Ти себи већни воздвиже памјатник
К високој цељи влекушч пресилно род [...]
Ти света жељним отвори царски пут
Колики с тобом путују, мудрују
Куд ум, куд воља, куд сердце
Тежити должно ест, радо чују“.

²⁹ Иначе је са Вуком похађао исту ону школу коју је Доситеј својим говором отворио, а називао је Доситеја „диком и поносом Српства“, Анахарсисом, Сократом српским.

³⁰ У то време је Темишвар, судећи по извештају грофа Мајлата грофу Зичију (1808) увелико био права „рацка престоница“, ту је било највише рацких спахија, богатих трговаца ... и није било никоме нарочито необично што су овде приредили Доситеју тријумфалан дочек (1803, 1806), посебно најугледнији грађани Маленице, Муцуле, Калинићи. Сви они су, уз српске трговце из Трста, великим износима помагали Карађорђевој устаници. Ову помоћ је својим непосредним ангажовањем посебно подстицао управо Доситеј.

³¹ Они су се често удруживали „содружества“ за дистрибуцију и продају Доситејевих књига. Међу њима су се издвајали трговци Јефтимије и Тоша Захарић, Гаврил Лепотић, Лазаревић из Трста, Данило Марковић из Будима. Драган Теодоровић из Трста. Георгије Кирјаковић из Новог Сада, земунски житарски трговац Глиша Веселиновић који је и своју лађу назвао „Доситеј“.

³² М. Костић, нав. дело, 254-263.

³³ На хрватском простору је Доситејева рационалистичко-просветитељска мисао била присутна само код Срба јер Хрвати „нису познавали ћирилицу“ и „верски узроци нису дозвољавали да се католик забавља списима једног православног“, па се Доситејев утицај толерантније примио у хрватској средини тек у време Илирског покрета и благонаклони-

„новог спаситеља“ доживљавали су га правници и песници, Јован Мушкатиновић, Алексије Везилић, Аврам Мразовић, Глигорије Трлајић, Атанасије Стојковић. Сви они постали су његови истомишљеници, присталице, пријатељи, обожаватељи, само не Вук и Његош. И док је Вук суревњиво истицао да Доситеј квари народни језик, Копитар је писао у некрологу Доситеју да га треба славити као покретача српске књижевности. Чак се и у свом делу *Правитељствујуши совјет сербски*, Вук Караџић приклонио, у епитафској полемици између Доситеја и професора и члана Совјета, Ивана Југовића, на страну овог другог, можда и не знајући ништа о његовим тајним, политичким активностима.³⁴ Његошев противдоситејевски став је теже објашњив, тим пре што се зна да је Доситеј о црногорским Србима увек похвално говорио, да му је и владика Петар I Петровић Његош био веома наклоњен, посебно у време добијања књига које му је Доситеј слао из Венеције. С друге стране, и Доситеј је сматрао посебном врлином то што код црногораца, посебно Куча, Паштровића и у Кривошијама, наводно влада „енглески дух слободе“ и закључивао како би се могла читава књига написати о црногорцима „кад би хтео сва храбра преславна дела овог не многочисленог, но непобедивог и во вјеки непоребошченог народа описати“. У овом контексту су поједини аутори тражили разлог Његошевог неповољног мишљења о Доситеју, у нарочитом мотиву освете црногорског владике јер га је кнез Милош (1836) опомињао да не дозволи штампање дела писаних вуковских правописом у Цетињској штампарији.³⁵ Доситејевој науци су се супротстављали и многи калуђери и свештеници што се најбоље види из њихове преписке, као што је случај са свештеником Павлом Витковићем који је *Басне* представљао Стратимировићу као „полнија мерзо-

---

јег тумачења Ивана Деркоса, Станка Врза, Вјекослава Бабукића ... али и ова толеранција је била присутна превасходно у књижевно-културној фази Илирског покрета, али не и у политичкој. О утицају Доситеја на Бугаре и њихову књижевност може се говорити тек од превода његових дела на бугарски језик, у петој и шестој деценији XIX века; М. Костић, нав. дело, 285-287.

³⁴ Од 1807. године, Југовић је поверљиве извештаје слао, у шифрованим писмима, Аустрији и за њих добијао одговарајућу награду, у злату. Чак је саставио и план о томе да се Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина нађу у оквиру или под протекторатом Хабзбурговаца.

³⁵ С образложењем да овај правопис, изостављањем слова ч и увођењем слова ј удаљава Србе од православља и приближава их римокатоличанству.

сти”. Магарашевић је у предговору Матичиних издања Доситејевих писама тврдио да са њима почиње „нова и знатнија нашег књажества епоха“, а Јован Стејић је сматрао да је Доситеј први српски „књижевни предвођа“ који је успео народни језик учинити књижевним. Милица Стојадиновић Српкиња је у свом *Дневнику* забележила (1854) да калуђери бацају анатеме на Доситејева дела.

О Доситејевом раду у Србији и његовом утицају на еманципацију српске националне и државотворне мисли све најбоље говорили су Карађорђе и његове војводе. Аустријски извештаји из Београда упућивали су на закључак да је Доситеј, после Карађорђа, најутуцајнији човек у Србији, да је српски идол (*der serbische Abgott*) и да се ништа, ни у Совјету ни изван њега, без Доситејевог мишљења није предузимало. Када су га питали, устаници предвођени Младеном Миловановићем, како да одрже оно што су до тада стекли, одговорио им је после дана премишљања следеће: „Тај сам часак срећни и честити, браћо драга, давно очекивао да ме упитате – сад знајте, да решавате судбину народа свога и општу и своју срећу, па вам ваља послушати или не послушати оно што вам кажем, а ја се овим одужујем својој дужности, јер и онако нећу дуго ходити по живима. Најглавнија вам је дужност да управу земље, састављену од способних људи, преместите у средину земље у какво, ма и незнатно место, близу вожда. Друго, да господара земље, кога нам је Бог даровао, боље пазите од свега на свету, да би се и он могао о свима бринути и сваку беду савладати, али му никад из земље не дајте путовати. Треће, за сада ни најбоље своје људе никуда не шаљите у посланство као посланике ни својим највернијим пријатељима док се земља не уреди, него шаљите зрело написана писма по куририма, који ништа о њима не знају. Тога се држите у сваком општем раду, па ће Вам и срећни мир доћи“.³⁶

Доситејева популарност није јењавала ни много касније, и у време Бахова апосолутизма, преласка рационализма ка романтизму и у време Омладинског покрета (1847-1871). Његов просвећени рационализам пленио је српску јавност, читалачку публику, политичку и интелектуалну

³⁶ М. Костић, нав. дело, 254-265.

елиту, обичан свет, много година после његове смрти. Похвалне оцене су преовладале о његовој личности и његовом делу и код савременика и код будућих поколења. Нове српске политичке генерације су у њему изнова проналазиле рационалне и корисне путоказе за дефинисање и остваривање националне и државотворне доктрине. Борба за политичко и национално ослобођење Срба у њему је имала свог најобразованијег мислиоца. Научна проучавања његове рационалистичко-просветитељске и национално-патриотске филозофије настављана су, увек са новим разлозима, инспиративнијим и неопходнијим поводима. При том се најчешће наглашавало да историја српске филозофије уопште започиње тек крајем XVIII века и то управо са Доситејем Обрадовићем и његовим практичним односно морално-просветитељским правцем. Већ је први историчар српске филозофије, Милан Кујунџић, инсистирао на томе да „одвојена филозофска књижевност наша почиње 1770. године“ са Доситејем Обрадовићем, тачније са његовим преласком на језик народног типа и потискивањем „Славјаносрба“.³⁷ Оно што, можда чак и више Доситеја потврђује значајним за српску филозофску мисао је његово критичко и суштинско усвајање различитих садржаја западне моралистичке традиције, почевши од неостоицизма све до просветитељског перфекционизма и утилитаризма. Ови утицаји се прожимају са његовом извесном еманципацијом од верске ускогрудости и аскетског монашког морала и стога се његови *Совјети* могу сматрати између осталог и као прво право европско дело српске филозофске мисли у којем су основни принципи филозофског промишљања садржани у његовој „етици благополучија“ насупрот појму „себељубља“, а *Писма љубезном Харалампију* као својеврстан манифест борбе за разум, искуство и знање, срећу, задовољство и истину, а против сваке „затуцаности“, фанатизма, беде, патње и лицемерја.³⁸

³⁷ Схватање по којем се филозофија код Срба појавила тек онда када је извршен раскид са црквенословенском традицијом („византинизмом“) и извршено њено преусмеравање према западноевропској литератури задржало се, иако дубоко погрешно, све до наших дана и готово да доминира и научном и у свакодневном политичком мишљењу и стварању.

³⁸ С. Жуњић, *Историја српске филозофије*, Београд 2014, 23, 69-79.

Целокупна политичка и национална идеологија Доситеја Обрадовића произилазила је из основних начела његовог рационалистичког и просветитељског филозофског система и подразумевала је позитиван однос према владарима који су били просвећени деспоти. Сматрао је, наиме, да управо они могу бити најзначајнији творци целокупног напретка друштвене заједнице, упоређивао је владара са оцем народа, а државу и народ са породицом и стога је препоручивао својим сународницима да буду лојални поданици, указујући им на све користи које могу имати од добро уређене и цивилизоване државе. Владарски апсолутизам претпостављао је сваком народном представништву, централизовану власт у рукама просвећеног владара величао је насупрот сваком народном праву и индивидуалној слободи. Право владара и државе да посредују у свим питањима друштвеног, просветног и црквеног живота сматрао је неспорним и није сумњао у потребу и способност владара да евентуално своје поданике и средствима присиле упути на њихову срећу, без обзира на све њихове протесте и жалбе. Иако је Доситеја могуће разумети и као убеђеног демократу који разуме тешкоће које настају због превеликог угњетавања сиротиње и опште социјалне неправде, не може се сматрати дискутабилним да је избегавао сваку озбиљнију критику усмерену против економског експлоатисања сељака од стране спахија, да није помињао никакве политичке слободе као хуману и друштвену потребу, да је одобравао, напротив, постојећи друштвени поредак у Аустрији, показивао разумевање према наследном племству. Националну припадност, сматрао је, не би требало одређивати само на основу цркве и вероисповести и у *Писму Харалампију* је истицао да национално јединство треба тражити у језику, хришћанској и црквеној солидарности, превазилажењу супротности које из национализма произилазе: „напоље између сви поштени народа лукаве лисице, које за човечанска сујеверија умишленија несјединоное вражду и мрзост проповедају и оружавају брата на брата свога и поштенекомшије једне на друге. Једини Боже, сједини у име Твоје царе и краље и ако кои од њи усхоће неправедан бити, да му други не даду“.

Просвећивању народа давао је предност у односу на искључиво националне интересе, али само до почетка Карађорђево борбе за ослобођење од турске власти и за стварање слободне и независне српске државе. С обзиром да је српску црквену јерархију критиковао без нарочитих скрупула и често без икаквих обзира, у великој мери је допринео промени карактера српске политичке елите у целини, у Аустријском царству, као и формирању другачијег мишљења пречанских Срба о моралу њихових црквених старешина. Материјално независан, као одличан приватни учитељ европских језика, није морао зазирати од последица свог политичког иступања и својих идеолошких ставова. У овом контексту могао је своју мисао о улози и значају православних великодостојника и црквених лица саопштавати у свакој прилици, искрено и самоуверено. Филозофско-политичка мисао Доситеја Обрадовића обухватила је најразличитије анализе и закључке у научним теоријама, сматрана је корисном и у оном домену који се односио на антимакијевалистичко одбацивање разликовања политике и религије, али исто тако и у сфери где се препознаје Доситејево противречно схватање по којем је краљевска власт божанског порекла а да при том ипак произилази из договора између народа и владара. Сматран је, уз Рајића, својеврсним херојем свог времена чији су портрети куповани за усхићењем, за градске породичне домове³⁹ и ово одушевљење готово да је било једнако оном које је показивала српска интелектуална елита према династији Хабзбурговаца а о чему је сведочио између осталог и у *Етици*, њен аутор⁴⁰, при том не одступајући од космополитизма као облика универзализма који је позван да спроводи владар својом толерантном верском политиком која изражава Божју вољу коју су поданици дужни да следе и на тај начин докажу припадност универзалној људској заједници, дакле различитим религијама и народима.⁴¹

³⁹ Посебно су биле популарне Доситејеве графичке представе чију је израду наручивао његов поштовалац Арсеније Стојковић.

⁴⁰ „Нека част нашега храброга и вернога народа под крилама царокраљевскога орла не престане желити оно што сви слободни благоуправљајем народи толико траже, љубе и почитују, то јест: науку и просвештенија ума“.

⁴¹ „Сад се међу просвештеним људима не пита ко је источне, ко ли је западне цркве, но ко је добродјатељан, поштен и вредан човек. Никога закон његов неће прославити, но сваки с своји добри дели прославља закон свој“.

Појединци би по Доситеју морали уважити такозвано благодејаније као једну од најважнијих човекових особина и то није само дужност већ и врлина која се манифестује у помагању другом човеку, чак и без обзира на то да ли припада његовом или неком другом народу и без обзира да ли на тај начин онај који помаже ризикује сопствени губитак јер је себичност и одсуство бриге за ближњег било у сваком случају неоправдано и неприхватљиво. У *Совјетима* стога наглашава космополитизам и филантропију као основне врлине, при чему се отвара проблем у разумевању његових национално-патриотских становишта будући да су космополитски погледи на патриотизам превазилазили ограничења која су произилазила из националних и државних граница, умањивала или укидала границу између патриота и непатриота (издајника), између сународника и странаца.⁴² Врлине дели на приватне и јавне и док се прве састоје у личном усавршавању, оне друге, које би се морали имати у себи употребљавају се у корист целог човечанства. На овај начин је Доситејева филозофско-политичка мисао космополитски, универзалним човекољубљем, макар искључиво у теоретском контексту превазилазила унеколико национални резон слободе и начелног самоопредељења. Једном речју отворио се простор за закључак да је и у Доситејевом случају идеја просветитељског патриотизма заправо мисао да је отаџбина тамо где човек може да буде срећан, где се може умањити људска патња, да је читав свет једна – отаџбина. Али категорија непријатеља⁴³ овако замишљеној отаџбини ипак је сужавала хоризонте. Наиме, дужности сваког патриоте према отаџбини односно заједници своде се по Доситејевој концепцији на поштовање усвојених закона али и даље: „Ако се кад случи потреба своје отечество, слободу и законе против општега непријатеља бранити, овде је дужан свак, ако је до потребе, и живот свој положити“. Важност покораванња грађанским законима истакнута је и у *Совјетима Здраваго разума* (1784) као једна од најважнијих јавних врлина. Доситеј и себе схвата као патриоту али, попут

⁴² В. Симић, *За љубав отаџбине*, 114, 127, 177, 195, 237-239.

⁴³ „Општег непријатеља“.

Орфелина, и као припадника друштвеног слоја угледних грађана⁴⁴, интелектуалаца, замишљене заједнице учених, заговара идеале културних и верских промена, ширење просветитељских идеја увођењем народног језик у књижевност како би проширили утицај на већи број сународника, али не и реформи нити друштвеног преображаја који би носио у себи карактер радикалних социјалних и политичких промена. Пледирао је за реформе које су подразумевале неприхватање старих и наметнутих обичаја, изостало је разумевање за монаштво и манастире, критиковао је постове и светковине, који су иначе и од стране државе осуђивани као штетни јер су наводно нарушавали способност православног становништва за ратовање и привређивање, и уместо тога предлагао – активну побожност и прихватање државне реформске политике. Та и таква државна политика имала је, за њега, уједно и посебан, сасвим конкретан национални смисао што се посебно види у *Песни о избављенију Србије* (1789) у којој, одушевљен уласком аустријске војске у Београд⁴⁵, велича цара Јозефа II, руску царицу Катарину, војсковође Лаудона, Суворова, кнеза Кобурга, као најзаслужније за пораз Турака.⁴⁶

И у поетском изражавању, Доситејева филозофско-политичка мисао не мења своју суштину, она је космополитска, универзална, али и изразито родољубива и национално-патриотска, духовно у великој мери западњачки оријентисана и при том препуна дубоке страсти за достизањем

⁴⁴ У слободним краљевским градовима и граничарским комунитетима грађанином се постајало решењем магистрата уколико кандидат испуњава одређене услове који се односе на његово имовно стање, владање итд. Бити у статусу грађанина значило је уживати одређене повластице које су имали и племићи.

⁴⁵ Слично чини две године касније и Јован Рајић у патриотско-алегоријском епу *Бој змаја с орлови*.

⁴⁶ „О век златни! О мила времена, /О весела и слатке радости/ Србија је наша избављена, /Блага жеља од наше младости!/ Музе, кћери неба, господара, / И грације, три миле сестрице, / Дајте ми глас високог Пиндара, / да славим дар божије деснице. / Јосифа Второг, славног владјетеља, / Великога римскога цесара, / Србије миле благог спаситеља, /Који силу султанску обара“. Ову песму прати илустрација Јосифа Мансфелда *Избављена Србија* као алегоријска персонификација Србије, девојке која има штит античке Трибалије, којој генерал Лаудон по наредби Јозефа II, обученог у одору античког хероја и у пратњи богиње Атене, скида окове и враћа стару славу.

истине.⁴⁷ Родољубиву и националну српску националну и државотворну мисао изражавао је и у свом стваралаштву, поетском и филозофском и у конкретним активностима и свакодневном промишљању националне и историјске величине његовог народа видљиве у црногорском витештву, епопеји Карађорђевој Србије, љубави коју му је показивао на сваком месту српски род, посебно у Далмацији где је у многим насељима подучавао писмености српску децу. О приморским Србима је говорио: „Ја сам од њих најважније и најлепше лекције примио; лекције непритворности, чисто-срдачности, љубезности и благонаравија [...] Они су прави свеци, а нити знаду, нити мисле да су“⁴⁸

Иначе, највећа заслуга што је Доситеј дошао у Далмацију (1761) приписује се горњокарловачком митрополиту Данилу Јакшићу,⁴⁹ док се под-

---

⁴⁷ Ђ. Јовановић, *Хуманизам и родољубље Доситејево*, Београд 1949, 18; В. Петровић, *Времена и догађаји*, 188-191; М. Атлагић, *Српско родољубље Доситеја Обрадовића*, зборник радова Живот и дело Доситеја Обрадовића, Београд 2000, 252-255; В. Симић, *За љубав отаџбине*, 269, 282, 292-295, 298-299, 322-325, 347-348, 350-351, 470-472; В. Стојанчевић, *Хуманизам, космополитизам и родољубље Доситеја Обрадовића*, Зборник радова Живот и дело Доситеја Обрадовића, Београд 2000, 19-27.

⁴⁸ У околини Книна је три године подучавао децу. О њему су се бринули свештеници Јован Новаковић у Книнском Пољу, Марко Бједов с Пађена, Аврам Симић, косовски парох и Кричка, парох из Дрниша. Те три године су му остале у посебно живом и трајном сећању.

⁴⁹ Данило Јакшић (1715-1771), епископ горњокарловачки, са резиденцијом у Плашком, познат као велики борац против унијаћења Срба у Хрватској, на српском Сабору (1769) изабран је двотрећинском већином за митрополита али није потврђен, због противљења царског комесара. По Јакшићевом савету, Доситеј се упутио у манастир Комоговину, а одатле преко Велебита и Вучјака, пешице, у манастир Крупу. Из Крупе се запутио у Книнско Поље где га је прота Јован Новаковић одушевљено дочекао и запослио као учитеља. Сећајући се тог доба, Доситеј је записао: „Три године по погодби мојеј проведем с оним Божијим људима, три миле године, које всегда с услажденијем срца спомињем, и које сам за основаније свему следујућем мојему живљењу положио“, а после тога је отпутовао у Котор намеравајући да се упути у Грчку али је због маларије ипак остао и у Маинама радио као учитељ, да би га црногорски владика Василије устоличио за свештеника (1764). Потом се вратио у Далмацију, запослио се најпре у селу Голубићу, а затим у Орлићу на далматинском Косову, у дому свештеника Аврама Симића где је највише читао беседе Јована Златоустог. „Његова (Аврамова-Д.М.) најстарија кћи Јелена замоли ме, да јој што из те књиге просто српски напишем. Тада ја све оно, што сам већ био за се преписао, преведем на просто и за учинити да оној прекрасној девици читање тога буде пријатније, расположим то на главе, почињући сваку по азбуки ... То су други с великом молбом од ње просили и преписивали, и тако се разнесе и расплоди по свој Далмацији под именом Доситејеве буквице. Ово је први повод и узрок, да се у мени велика жеља зачне и роди, да ми само дотле Бог дарују живот, док што српски за штампу издам и прекрасним

стицај Доситеју да пише народним језиком од тада приписује не само Јелени Симић, већ и Матији Рељковићу, Андрији Качићу-Миошићу, Виду Дошену, са мање или више разлога или научних аргумената.⁵⁰ Одлазећи из Далмације у Грчку (1765), затим у Епир и Албанију⁵¹ и преко Крфа и Венеције поново се враћајући у Далмацију (1769) односно Книнску Крајину и Буковицу, учитељевао у Плавну где је држао и проповеди у црквама и манастирима⁵², у Скрадину приређивао и дотеривао раније текстове или почињао нове⁵³, у Задру стицао нове поштоваоце и пријатеље, држао запажене проповеди. Касније, када је био далеко од Далмације, његови списи су читани у Далмацији као својеврсна популарна лектира код Срба, од Трста до Котора.

У прикупљању Доситејевих списа највише се ангажовао Павле Соларић „најмилији ученик Доситеја Обрадовића“. Док је боравио по овим крајевима ближе се упознао са слободарским и јунаштвом приморских Срба и утисци које је тада стекао снажно су обележили Доситејеву целокупну национално-политичку мисао. У писму вршачком епископу Јосифу Јовановићу Шакабенти (5. јул 1784) писао је посебно одушевљено о бокелским и црногорским Србима и њиховој борби против Албанаца, Бошњака и Турака: „Но може ми ко рећи: камо међ Србији и енглески дух слободе! Негдар оде такови у Црну Гору, Куче, Паштројевиће, Рисан и Кривошије, пак ће видити ни длаке мање него енглески слободе дух! А

кћерма и синовом рода мојега саопштим“; Т. Манојловић, *О Доситеју*, Доситеј Обрадовић, Антологијска едиција пет векова српске књижевности, књ. 15, 442; *Живот и прикљученија Димитрија Обрадовича нареченога у калуђерству Доситеја II*, књ. 8, Београд 1893, 21-22; К. Милутиновић, *Војводина и Далмација 1760-1914*, Нови Сад 1973, 5; М. Костић, *Доситеј у историјској перспективи*, 33.

⁵⁰ К. Милутиновић, *Војводина и Далмација 1760-1914*, 5-6.

⁵¹ У Албанији је научио и албански језик.

⁵² Данило Петрановић је уочи 100. годишњице Доситејеве смрти посетио Плавно и забележио: „Скоро до цркве са западне стране и данас се протеже једна приземна старинска кућа, у којој је Доситије проучавао и написао своју *Ижицу* ... У њој је остављен распоред какав је био за Доситија: једно велико предсобље сва кухињом и мала соба, где је Доситије спавао“. Испред ове старинске куће у Плавну постојао је у то доба један хрст, под којим је – према народном предању – Доситеј лети децу подучавао“; Д. Петрановић, *Доситеј Обрадовић*, Дубровник 1911, 38, 40; К. Милутиновић, *Војводина и Далмација*, 7.

⁵³ *Буквицу, Ижицу, Хриостоитију, Вијенац од Алфавита.*

шта су ти ове планине спрема енглескога краљевства ситуације! За нашега времена храбри Кучани, числом једва 600, обратили су у бегство 20.000 љути Албанеза, Бошњака и Турака! Са Стефаном Малим није било више од 7.000 Црногораца и победили су и од себе отразили 70.000 Турака“.⁵⁴

Доситејево родољубље имало је и другу страну и она се манифестовала у његовој отвореној критици слабости и недостатака које је уочио код својих сународника. Ипак, свестан опасности које су се надвиле над националном и верском самобитношћу и идентитетом Срба поступао је у складу са својом савешћу у свакој прилици па је то учинио и онда када је у Загребу⁵⁵ неодложно напустио грчкокатоличко сјемениште увидевши да овај унијатски завод има нарочиту политичку функцију усмерену против православних ученика: „Кад помислим, записао је, на онај случај, ужасавам се ... они исти младићи које сам малопре гледао са неисказаном радостју, колико да су ми мила браћа и сродници. Како чујем да су унијати учине ми се другојачији страшни непријатељи који погубил моју желе и ишту“. Родољубива димензија Доситејеве реформаторске активности најчешће није оспоравана ни у појединачним примерима као што је онај који се односи на поменути наводни антагонизам Доситеја и Вука, са образложењем да је реч само о логичним разликама двојице великана, насталим као последица чињенице да је Вук настојао да српско патријархално друштво приближи Европи, а Доситеј је Европу у пуном духовном сјају унео на Балкан.⁵⁶

⁵⁴ *Доситеј Обрадовић*, Антологијска едиција десет векова српске књижевности, Нови Сад 2010, 354.

⁵⁵ Дошао је са намером да учи латински језик.

⁵⁶ У научној литератури ипак у овом погледу није постигнута пуна сагласност. Већи је број теоретичара књижевности и историчара који идеологију Доситеја и Вука сматрају у основним тачкама супротстављеним. Осим Скерлића, Светислава Стефановића, Дејана Медаковића и многих других, и Миодраг Поповић је ову разлику настојао да објасни и то тако што је тврдио да је Доситеј рационалист, а Вук романтичар хердеровског типа, да је Доситеј антиклерикалац, а Вук преводилац Новог завета, да је Доситеј водећи српски просветитељ XVIII века, а Вук скупљач и обожаваалац Србуља и других српских старина, да је Доситеј народни учитељ, а Вук творац наше националне културе ... да су они, једноставно два света, два правца, две културе, два васпитања, два морала; А. Стојковић, *Место Доситеја Обрадовића међу водећим идеолозима српског народа*, Зборник радова Живот и дело Доситеја Обрадовића, 85. Међу критичарима политичко-филозофског деловања

Целокупно дело и филозофија Доситеја Обрадовића и његово схватање српске националне и државотворне политике прожето је посвећеним родољубивим настојањем да Србију и Србе уздигне, образује, духовно оплемени.⁵⁷ Најзад, Доситејева национално-политичка и родољубива мисао је немилосрдна када је у питању опстанак односно коначни обрачун са непријатељем. Ову мисао прати нарочита брига за опстанак српске нације због њене малобројности: „Када је народ многочислен, никада се неће парчити, а када га је мало, ако ће како храбар и високославан бити, по времену пропада“ и затим упозорава и упућује: „Спахије, јаничаре и једном речју сву војску, протерајте да их нема, истребите их из нашег отечества, иначе безопасни бити не можете“. За Турке цивиле предлагао је асимилацију односно посрбљавање као систематско решење српских власти „проче Турке, мирне, трговце, занатлије, земљоделце, удожнике и сваког Турчина који сам по себи живи и не жели владати рајом, оставити у својим домовима живити како и до сад, само положите их под ваше управленије, власти и суд, како што сте ви до сад под њиховом били и распрострањавајте међу њих ваш језик и ученије и књижевство тако да по времену прелију се у вас и приумноже језик ваш и државу“. Упркос томе, политику је схватао првенствено као рационално и организовано управљање јавним и тајним друштвеним пословима, у интересу целог народа, узимајући у обзир упућеност људи једних на друге и комплексност друштвеног живота с позиција апсолутне и просвећене власти као највише институционализоване моћи и са циљем постизања среће и задовољства за појединце који заједницу чине.⁵⁸

Доситеја Обрадовића ипак се највише истакао митрополит Амфилохије Радовић. Он је сматрао Доситејев рад штетним, упућеним неоправдано на западноевропску културу, сувише разорним за византијско и средњовековно српско културно и државно наслеђе, неприлагођеним српским традиционалним вредностима, Доситејево мишљење је квалификовао као погрешно, његово учење оцењивао јеретичким. Слично је писао о Доситеју и Димитрије М. Калезић; А. Радовић, *Светосавско просветно предање и просвећеност Доситеја Обрадовића*, Богословље, XXV/XL, Београд 1981, 23-52; Д. М. Калезић, *Pro et contra...*, Зборник радова Живот и дело Доситеја Обрадовића, 123-132.

⁵⁷ Д. Медаковић, *Доситејево виђење света*, Зборник радова Живот и дело Доситеја Обрадовића, Београд 2000, 5-8.

⁵⁸ Д. Сименуновић, *Елементи политичке теорије у делу Доситеја Обрадовића*, Зборник радова Живот и дело Доситеја Обрадовића, 120-121.

У научној литератури књижевне провенијенције настоји се, све до данас, задржати као преовлађујуће мишљење да су с једне стране највећи домети Доситејевог интелектуалног, филозофског и литерарног дела садржани у способности да повеже националну историју са оригиналним просветитељским идејама, одбрани народни језик као заједнички свим писцима, нарочитом заузимању за вредности и принципе секуларизованог облика живота уз поштовање вере, толеранције према другом и другачијем, афирмисању школовања као виду слободе и начину уздизања слободног човека, док се друге стране Доситејеве идеје сагледавају првенствено као књижевна ковница планова за просветитељску културу, а филозофске у суштини категорије космополитизма, толеранције и пријатељства према другом из *Живота и Прикљученија* као неопходан услов за осигурање будућности сопствене културе.

На идејама слободне личности, као облицима елементарне просвећености Доситеј је видео најбољи могући начин за развој и разумевање српске културе. И ма колико то већ на први поглед изгледало прилично дискутабилно у контексту Доситејеве непомирљивости и нетрпељивости према другом народу, који је слободу његовог народа одавно укинуо, закључује се да је космополитско схватање живота, без партикуларности нација и култура, са свешћу о својој припадности, и своме и целини света, био једини исправан и одржив избор који заслужује целовиту похвалу. И њу су, као такву, дакле, подржали и усвојили његови следбеници новог времена-доситејевци. Толерантна заједница различитости истиче се као драгоцену тековина Доситејеве књижевне речи али она је недовољно анализирана у национално-политичком контексту, посебно када је реч о настојању других држава, Аустрије или Турске, да његовим сународницима одузму слободу а њему самом, као заштитнику исте, одузму живот без трунке савести. Доситеј се сагледава у научној литератури готово искључиво као писац али се у тој дефиницији не може, већ због саме њене недоречености и неизбежне ускогрудости, пронаћи простор за опис свега што та делатност писца подразумева, значи и сугерише. Да ли је и у коликој мери Доситеј као писац, аутентични представник српске националне и државотворне политике,

засноване на рационалистичко-просветитељским начелима? Уместо одговора нуди се закључак да је и *Животом* и *Етиком*, постигнуто стилско савршенство, а непрестаним понављањем речи „делајте“ усавршен замајак реторичког поступка оствареног још у млађим данима, у списима из Далмације, есејистичким реченицама *Совета здравог арзума*, а поготово у „прелепо паметном првом делу *Собранија*“. Доситејев језик, народни и екавски, са многим локализмима, често „војвођанским“ - „показује колико је свет, с тако употребљеним, а његовим, речима, бивао српски“. У сваком случају, Доситејева идеја „универзалног човека“ не излази из оквира аустријског и европског искуства. Космополитизам просветитељског духа у Доситејевом случају је наравно, у оквиру оваквог тумачења, супериоран у односу на националне интересе и националну традицију или речено другачије: „Доситеј XVIII века постао је неразумљив тек национализму романтичарског доба, кад се властито, и по цену штете, чувало од транс-националног; или како је то духовито изрекао Вукало у Писмима из Италије Љубомира Ненадовића: „Немој да се ђегод изгубиш у ту лацманску земљу“. Чак и кад Вук и Доситеј нису антиподи, њихови тумачи начинили су их таквима. „Доситејевска мисао у много чему сагласна је с вуковском, у погледу изворишта језика – свакако јер је писац Доситеј обнављао свој језик народним локалним изразима и богатио га посрбљавањем туђица и словенизама. Два великана блиска су и у озарењу над снагом народне речи, исто колико су тек мало различити, у друкчије схваћеној и исказаној идеји о аутохтоној вољи у једном отвореном свету“.⁵⁹

Искључиво тумачен као писац, ма шта то све значило, и никако при том као првак српске интелектуалне, националне и политичке елите, Доситеј и својим делом и својом биографијом оставља читаочеву знатижељу данас недовољно испуњеном у многим сегментима. Посебно када је реч о његовој улози у осмишљавању српске националне и државотворне политике односно у његовој одлуци да живот осмисли, национално и патриотски, у својој отаџбини, у Србији у којој је беснео рат. Сурова борба Ка-

⁵⁹ *Доситеј Обрадовић*, едиција Десет векова српске књижевности, књ. 15, (приређивач и аутор предговора: Мирјана Д. Стефановић), Нови Сад 2010, 7-23.

рађорђевих устаника за националну слободу и за државну независност коју су практично постигли три године после дизања устанка и националне револуције представља кључну саставницу сагедавања Доситеја као српског националног идеолога. Наиме, противнике и присталице своје мирнодопске филозофско-политичке мисли Доситеј је довео у нарочиту недоумицу када је дошло време да се и он родољубиво определи према борби Срба у Османском царству за стицање слободе. У искључиво филозофском тумачењу Доситејевог промишљања које у великој мери коинцидира са његовим политичким ангажманом, кључно је увиђање значаја и оригиналности његових просветитељских рефлексива, продуктивног тумачења истих са његове стране и преиспитивање наученог и прихваћеног у политичком и друштвеном животу српског народа. Тим пре што је довољно имати у виду да Доситејева критика предрасуда, свештенства, ауторитета црквених великодостојника није могла проћи без последица по карактер и корисност његове национално-политичке делатности и у Аустријском и у Османском царству.

Један од два духовна преображаја Доситеја Обрадовића⁶⁰ тумачи се у симболичком смислу и као ново поглавље у српској духовној и културној историји и упоређује са оновременим бекством Растка Немањића из очевог двора у манастир што је на специфичан начин обележило прекретницу или ново поглавље у српској култури. Доситејево отварање према садржајима модерне европске образованости, до тада неуобичајено у српској култури, имале су свакако одређене, врло значајне и врло конкретне последице у дефинисању његове национално-политичке мисли и то полазећи управо од типичних карактеристика просветитељства као што је критичко преиспитивање традиционалних ауторитета и одбацивање предрасуда, а што се управо манифестовало у његовом односу према црквеној јерархији; затим неусвајање филозофије као одвојеног, засебног подручја већ управо као „свеобухватног медија“ у којем се преламају различите идеје и схватања⁶¹, а што је евидентно и у Доситејевом ставу према државном

⁶⁰ Ако се као први схвати онај који се односи на чин његовог замонашења.

⁶¹ И. Деретић, *Идеје и правци просветитељства у делу Доситеја Обрадовића*, Историја српске филозофије I, Београд 2011, 123-125.

уређењу, другим особама, настојањима да се постигне корист, слобода и срећа за све људе и народе. Доситејеву мисао, као концепцију типичног представника просветитељске филозофије, треба разумети као активну, она позива на ангажман, на промену духовних и световних институција или пак апелује на њихово формирање. Осим тога, Доситеј Обрадовић, и то је од пресудног значаја за оцену његовог политичког и националног деловања, јесте активни просветитељ, цео свој живот посветио је подучавању других али и буђењу и просветљавању свог народа који иако није бројем велики јесте спреман и способан за велике интелектуалне напоре и подвиге. То, такозвано делатно просветитељство схваћено у контексту филозофског промишљања, достигло је свој врхунац у политички обликовној стварности, а то је преузимање министарства просвете у Карађорђевој Србији, земљи која је и по Доситејевом суду спремна да се ослободи незнања, ропства и духовног мрака.

Доситејева активистичка, национално-политичка филозофија свеprisутна је и у односу на владавину Јозефа II, од којег као што смо већ поменули, очекује и просвећивање народа у Аустрији и ослобођење Срба од турског ропства, али и у односу на своје сународнике за које је првенствено народни учитељ, као и у односу на циљеве и средства бескомпромисне борбе Карађорђевих устаника за ослобођење своје земље.⁶² Доситејево оспоравање неприкосновених ауторитета који нису подвргнути критичком преиспитивању разума, такође у себи носе одговоре на значајна питања која се односе на његов став према Српској православној цркви па према томе и према њеној улози у делу националног ослобођења српског народа. Наиме, иако се Доситеј лично уверио колико је живот у манастиру далеко од идеалних узора какви су били животи светаца чија је житија још као млад читао, и иако је критиковао религиозне појаве свог времена, сујеверјем незнање и лењост свештеника, важно је разумети да таквим ставом није довео у питање свој однос према Богу, религији уопште, а камоли према Српској православној цркви и цркви као институцији уопште.

⁶² А. Стојковић, *Филозофски погледи Доситеја Обрадовића*, Београд 1980, 284-285; Е. Касирер, *Филозофија просветитељства*, Београд 2003, 10-12; И. Деретић, нав. дело, 125.

Његова критика почиње и завршава се на томе да је неопходна радикална и коренита реформа српске цркве, да се српска црква не треба укидати већ да њено деловање треба усавршити, а свештенике образовати. И да тек тада они могу имати значајну улогу у националном буђењу, духовном препороду, српском ослобођењу и стицању независне државе. Дакле, национално и религиозно у Доситејевој филозофској и политичкој мисли нису били у колизији. Сувише мало остаје простора и доказа за тврдњу да Доситеј није био дубоко религиозан и да није чврсто веровао у Бога, у Божје провиђење и уређење света, управо онако како је разумео и чуо од стране својих предавача, филозофских писаца, па и савременика. И у политичком и у националном и у филозофском погледу он је наставио путем којим су пре њега ишли барокни промотери просветитељских идеја као што су били Гаврил Стефановић Венцловић, Јован Рајић, Христофор Жефаровић, Захарија Орфелин, они који су сматрали да се уз помоћ писма, науке и школе Срби могу ослободити тешког стања у којем су живели и остварити националну слободу, обновити некадашњу државну славу и величину.⁶³

Доситеј Обрадовић је поздравио Карађорђевог устанак емотивном одом *Востани Србије* и одмах анимирао тршћанске трговце да приложе знатне суме новца за помоћ устаницима⁶⁴, у Срему је успоставио сарадњу са митрополитом Стратимировићем, вршио дипломатску мисију код Руса у Влашкој. Са Доситејем су у Србију прешли, у лето 1807, црквено-школски људи Вићентије Ракић и Арон Јеленић. Први је понео са собом своју библиотеку и деловао у Србији као црквени проповедник и писац, док је други као ђакон-учитељ, по узору на Доситеја, испевао две песме о ослобођењу Србије и храбрим српским витезовима.⁶⁵ За Доситејевим примером пошли

⁶³ Ј. Деретић, *Културна историја Срба*, Београд 2010, 213-214.

⁶⁴ Најпре је Доситеј сам поконио устаницима пола своје уштеђевине.

⁶⁵ У сличном духу су настајали и календари Георгија Михаљевића у Пешти, док су актуелан смисао добиле и Стаматовићева књига из 1798. године о славено-српском роду и отечеству и већ помињана Жефаровићева *Стематографија* која је на србијанске устанике деловала веома охрабрујуће и подстицајно будући да је говорила о српским владарима, великој и славној српској средњовековној држави.

су и многи други пречански Срби.⁶⁶ Одмах по доласку у Србију приступио је реализацији културно-просветног рада који је имао за првенствени циљ оснивање школе и штампарије, иако је смисао ове делатности од самог почетка добио изразито политички односно државнополитички карактер.⁶⁷ У националној револуцији и суровом ратовању против омраженог непријатеља, Доситеј добија улогу васпитача Карађорђевог сина Александра, постаје уједно директор народних школа, члан Управног совјета, државник, политичар, идеолог и организатор унутрашњег уређења земље, учесник важних дипломатских и политичких мисија код Руса у Букурешту, код митрополита Стратимировића у Карловцима. Обављао је дужности

⁶⁶ Одушевљено је о Совјету и Младену Миловановићу писао Лукијан Мушички (1806), Теодор Филиповић (Божидар Грујовић) је универзитетску каријеру заменио местом секретара у Правитељствујушћем совјету сербском, књижевник Марко Добрић који је у Србији добио положај саветника у Совјету. У Великој школи су предавали српски професори из Угарске, Лазар Војновић, Григорије Живановић, Милован Радовић, Михајло Поповић, Иван Савић-Југовић који је био секретар у Совјету. Осим њих, значајан број пречанских учитеља и свештеника прешао је у Србију, ангажујући се као магистратски чиновници, војводски писари и на различите начине доприносећи учвршћењу српске државе. Српски официри из Аустрије често су водили устаничке одреде, а најчувенији међу њима били су пензионисани фрајкорски капетани Петар Новаковић Чардаклија, Радич Петровић са синовима, капетан Раде Вучинић, Михајло Ђурковић, Андрија Поповић, капетан Марјан Јовановић. Пречански звоноливци су у Србију прелазили да лију топове. Међу добровољцима који су одлазили у Србију да ратују против Турака био је и деветнаестогодишњи Нићифор Нинковић који се упутио у устаничку Србију (1807) „чујући Карађорђа да војује и с Турцима се бије“ с јасном намером да „роду старом од помоћи буде“ и о томе је оставио забелешке у својим мемоарима. Нинковић је иначе напустио Србију крајем 1812. године и поново се вратио у њу 1819. године. Бачки епископ Јован Јовановић заузео се за помоћ српским устаницима 1805. године, код руског цара, а неколико година раније (1796-97) обраћао се руском митрополиту Амвросију молећи да се учини „нешто за Србе под Турцима“. И у многим другим политичким сегментима и материјалним делима, пречански Срби су се показали као достојни учесници Карађорђевог стварања нововековне српске државе; С. Гаврилковић, *Из историје Срба у Хрватској, Славонији и Угарској*, Београд 1993, 158, 162-165; Д. Ивановић, *Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србији (1804-1858)*, Београд 2006, 33-43.

⁶⁷ У прво време, када је стигао у Београд, Доситеј је становао у граду, у пашином великом конаку, иначе најбољој згради у вароши, саграђеној од камена и на два спрата, затим је био код свог пријатеља капетана Чардаклије, а после његове смрти (4/16. фебруара 1808) прешао је у стан руског представника у Београду, Константина Родофиникина и ту боравио једно време заједно са Карађорђевим сином, Александром. Оријентални, порушени Београд на Доситеја није оставио неповољан утисак, он је у њему видео више од рушевина: „Кад се лепо уреди и утврди биће слава градова, зашто је место неописане лепоте и красоте“.

министра просвете у тада већ независној српској држави, основао Велику школу у Београду.⁶⁸ Као емисар митрополита Стратимировића помиње се од почетка јесени 1806. године, заједно са Лукијаном Мушицким, када је посећујући Смедерево дао маха свом одушевљењу за устаничку ствар.⁶⁹

Доситејева делатност у устаничкој Србији била је иначе посебан предмет пажње аустријских власти па је тако и гроф Јожеф Мајлат⁷⁰, испитујући ситуацију у Србији (1808) и извештавајући о томе грофа Зичија и самог владара, јављао све најгоре о Доситеју, описивао га као старог човека и једну врсту „беспринципијелног филозофа-циника“.⁷¹ Непосредно пре буне у Крушчици, првих дана јуна 1808. године, агент Игнац Бренер из Букурешта, извештавао је министра Стадиона о мржњи Србијанаца према Аустрији и да је та мржња „обухватила и Карађорђа“, при чему је истицано да посебно антиаустријски делује Доситеј Обрадовић јер говори Србијанцима да су аустријске провинције које се налазе преко пута Србије, нарочито Доситејев родни Банат, некад биле српске земље и да их на тај начин подстиче да размишљају о освајању тих провинција. Три године касније, у извештају Јохана Хилера⁷² напомиње се да је Доситеј предлаже и делује

⁶⁸ У овој школи, отвореној 31. августа 1808. године Доситејевим говором, учио се рачун, историја, географија, српски језик, стилистика, историја света, римско право, физика, немачки језик и етика. Велика школа је имала три разреда и у њој су наставу држали Иван Југовић, Миљко Радоњић, Лазар Војновић, Григорије Глиша Живановић, Сима Милутиновић, Мило Поповић, Јован Миоковић и Петар Јурковић за војну обуку. Прва генерација је завршила школовање 1812 године и свршени ученици су одмах примљени у писаре. Поново је отворена у Београду 1830-31. и, као и претходна, постепено је постала троразредна, а две године после премештања у Крагујевац четвороразредна (1835). Од 1838. ситуација се променила видно боље, основан је Лицеј или Велико училиште („Велика школа“), три полугимназије, богословија, трговачка школа, јеврејска школа, и 232 „мале школе“ у којима је било око 7000 ђака; В. Стојанчевић, *Српска национална револуција и обнова државе од краја XVIII века до 1839*, Историја српског народа V/1, Београд 1981, 75/76; Љ. Трговчевић, *Планирана елита*, Београд 2003, 14-26; Р. Љушић, *Лицеј 1838-1863*, зборник докумената, Београд 1988, 713.

⁶⁹ Н. Радојчић, *Лукијан Мушички у Правитељствујушцем совјету сербском*, Зборник Матице српске за друштвене науке 7, Нови Сад 1954, 161-167; Н. Радојчић, *Доситејево писмо о уређењу и просвећењу Србије*, Летопис Матице српске, књ. 300, 1921, 32-33; С. Гавриловић, *Војводина и Србија у време првог српског устанка*, 37; М. Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи*, 98-110; Д. Медаковић, *Доситејево виђење света*, Зборник радова Живот и дело Доситеја Обрадовића, Београд 2000, 5-8.

⁷⁰ Иначе у то време велики жупан Вировитичке жупаније.

⁷¹ С. Гавриловић, *Војводина и Србија у време првог устанка*, 165.

⁷² Аустријски генерал, командант у Земуну и Петроварадину. Његов извештај је датиран на 2. март 1811. године.

у правцу врбовања младих и образованих Срба из Аустрије како би они били најпре ангажовани у Совјету, затим употребљени за вођење послова по нахијама, искоришћени за изградњу и ефикасно деловање државних установа и институција.⁷³ У исто време Доситеј је предузимао низ активности у циљу јачања и образовно-духовног уздицања српских устаника и српске државе. У једној турској кући је радио на подизању и опремању српске штампарије у вези са чим се својевремено из Трста обраћао и Трлајићу у Петроград, да би затим непосредно био ангажован у писању основног, уставног акта устаничке државе, заједно са Карађорђејем, Младеном Миловановићем и Родофиникином, такозваног *Основанија правитељства српског*.⁷⁴

Као члан Правитељствујушћег совјета, у који је изабран 18. јануара 1808. године, највише је упућиван на активности које су биле од великог значаја за односе Србије према великим силама, на вешто и промишљено усмеравање њене спољне политике између закулисних радњи великих сила односно Родофиникинових и Симбшенових агената⁷⁵, суревњивости српских великих старешина, интрига Константина Родофиникина, митрополита Леонтија, аустријске шпијунаже. У честим сукобима између Родофиникина и Карађорђа, Доситеј се постављао као посредник, саветовао је добронамерно Карађорђа, смиривао његову често необуздану природу, отклањао размирице и сукобе између српских старешина, сложена политичка питања представљао устаницима разумљиво и у најбољој намери. Кад је на Чардаклијином гробу држао патриотски говор, помињао је и друге пале хероје за слободу Србије, пре свега мудрог Катића, неустрашивог Конду, бесмртног Чарапића, храброг Жикића. Писао је поздравне

⁷³ С. Гавриловић, *Војводина и Србија*, 172, 254; К. Н. Милутиновић, *Доситејева велика школа и политика Аустрије према устаничкој Србији*, *Летопис Матице српске*, књ. 373, Нови Сад 1954, 332-333; А. Ивић, *Архивска грађа о српским и хрватским књижевним и културним радницима*, II, Београд 1931, 80-81; Р. Перовић, *Неколико прилога за историју*, *Зборник Музеја првог српског устанка*, III-IV, Београд 1965, 172.

⁷⁴ О томе видети: Д. Микавица, *Уставно питање у Карађорђевој Србији 1804-1813*, *Истраживања* 20, Нови Сад 2009, 139-161.

⁷⁵ Јозеф Симбшен је био аустријски генерал, барон, заповедник Славонско-сремске војне границе. Настојао је да Карађорђа приволи да прихвати аустријски протекторат. Слично је деловао, у руском интересу, Родофиникин.

песме руском цару Александру I (1808) и штампао их у Венецији а све са намером да ојача руски утицај у Србији на штету аустријског због чега су ове песме Дунавској монархији и биле забрањене, а он по једнодушном ставу аустријских ухода означен као главни руководилац антиаустријске пропаганде. Овако је мислио и бивши аустријски официр Јаков Бреска који је време проводио у дому Родофиникина и који је после свађа и сукоба са Доситејем закључио како је српски филозоф и просветитељ прави Тартиф „код Родофиникина грди Сенат, код овога Родофиникина“ а да је безгранична мржња коју „притворица“ Доситеј гаји према Аустрији и да се упорно труди да је „усади не само код српских властодржаца већ и код њихове деце и код целог народа“. И за Младена Миловановића је тврдио да је пао под утицај „злогласног“ Доситеја и закључио у свом извештају (27. септембар 1810) како је „све Доситејево деловање у Србији од почетка било противно интересима Монархије и да је тај бивши калуђер отворен непријатељ аустријског државног устројства“. Сматрао је да је Доситејева пропаганда међу Србима у том контексту уродила плодом, да се јавно мњење управо због тога подигло против Аустрије, а Карађорђе одлучио да преговоре са Аустријанцима прекине и тиме практично принуди Симбшена да нареди земунској војној команди да аустријску границу према Србији од Земуна до Раче затвори за сваки саобраћај а надвојводи Карлу предложи да се цела савско-подунавска граница затвори, аустријски поданици под претњом заплене целе имовине позову натраг из Србије и да се Доситеј Обрадовић⁷⁶ прогласи за „vogelfrei“ односно за „слободну птицу“ коју свако може слободно и без икаквих последица на тлу Монархије – убити. Ипак, ови предлози су одбијени и Доситеј се све више посвећивао активностима у Великој школи која је морала да у најкраћем могућем року да створи чиновнички кадар за нову државу.⁷⁷

Приликом отварања ове школе која у основи представља основу осмишљавања универзитетске наставе, Доситеј је прочитао пред сакупљеним члановима Савета, митрополитом, будућим ученицима и грађанима, свечан говор *О дужном почитанију к наукама* из свог рукописног дела

⁷⁶ Заједно са Јованом Савићем, Стефаном Живковићем и Михаилом Филиповићем.

⁷⁷ М. Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи*, 100-107.

Собраније вешчеј. Упркос свим здравственим проблемима, у Тополи је, почетком децембра 1808. године, непосредно и врло посвећено учествовао у писању Устава Србије који би одговарао Карађорђевим интересима и правно-формалном остварењу потпуне државне независности Србије, коју су руски представници, Паулучи и Родофиникин, настојали да ограниче и онемогуће. У многим ситуацијама демонстрирао је и велику храброст и одлучност, као што је био случај у време пада Делиграда (15. август 1809) и турског уласка у Јагодину и Пожаревац због чега му је саветовано да бежи преко Саве и Дунава, а он узвратио: „Ја сам добегао у своју отаџбину, па сад ако она страда, нека и мене погазе турски коњи“. Не одустајући од планова да у Србији унапреди просвету, школство, књижевност, намеравао је да поред Велике школе оснује и богословију за свештенике и учитеље и у исто време бранио своја политичка убеђења, нарочито пред народним старешинама и Карађорђем у манастиру Враћевшници, крајем септембра 1810. године, када је остао при ставу да Србија државну самосталност треба да оствари искључиво уз помоћ Русије, али само као њена савезница. Као министар просвете, именован после прихватања новог Устава (1811), на првој седници министарског савета иступио је са предлогом да се убрзају активности у циљу довођења младих стручњака у Србију, али ове планове спречила је његова болест коју је добио после повратка из Букурешта, приликом преласка Дунава, због које је и умро нешто касније, 28. марта 1811. године. У последњем писму свом давнашњем пријатељу, карловачком сликару Гавриловићу пожалио се: „А што ми сад то тако живо и топло напомињете, поштедите ме, - просим Вас! Чрез томек сожаљењу доводите, што нисам у опстојатељствима јоште штогод учинити. Несити смо у нашим желанијама, догод јоште што желимо, недостаје нам. Дневи се и године поткрадају, тело изнемаже, а душа би јоште нешто хотела“. Своју библиотеку завештао је народном београдском училишту, али је и она уништена, у време пропасти Србије, 1813. године.⁷⁸

⁷⁸ М. Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи*, 108-111; Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Загреб 1953, 69-97; В. Стојанчевић, *Хуманизам, космополитизам и родољубље...*, Зборник радова Живот и дело Доситеја Обрадовића, Београд 2000, 26-27; Д. Микавица, *Срби у Хабзбуршкој монархији, Знамените личности 1526-1918*, Нови Сад 2019, 203-224.

Prof. Dejan Mikavica, PhD
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy

DOSITEJ OBRADOVIC IN SERBIAN NATIONAL
AND STATE-BUILDING POLITICS

Summary: *Taken as a whole, the role and significance of Dositej Obradovic in developing Serbian national and state-building policy has shown to be important in every historical segment. The political and intellectual elite of the Serbian people in Austrian Empire gained an unbeatable visionary and exemplary in Dositej. The work that he left behind him is renked as one of the most memorable in Serbian history and culture. He design Serbian political and state-building ideology which implied national liberation on the basis of rationalist-enlightenment philosophy. He directly joined the struggle of Serbs led by Karadjordj to create and preserve an independent Serbian state, trying to comprehensively and selflessly help create institutions that would be crucial for the realization of Serbian covenant thought, national liberation, educational progress and state unification of the entire Serbian people.*

Key words: *Dositej Obradovic, Serbian national liberation.*